

CAMINS D'EXILI

32è CERTAMEN LITERARI FRANCESC CANDEL
Reportatge Periodístic

“Sempre he estat un estranger, precisament jo, que he volgut crear un món sense fronteres”.

Finals de setembre de 1940.

-M'ha dit ma mare que vostè és filòsof... Què vol dir filòsof? A què es dedica?

-Tiens, tiens! Mira, els filòsofs són aquelles persones que saben...meravellar-se en silenci.

En Joseph, el fill de la senyora Gurland, mira al cel cercant un aclariment a allò que li acaba de dir el professor.

-Però jo no sóc pas un filòsof, soc un pensador. Amb això vull dir que soc una persona que tot el dia pensa.

-També quan dorm?

-Sí, quan dormo també penso... Ha, ha, i així, a poc a poc, vaig fent una gran col·lecció de cabòries... Perquè rumiar també és una forma de col·leccionar, ho sabies?

-Ma mare diu que vostè sembla un savi fracassat.

Aquell matí, ben d'hora, havien sortit de Banyuls de la Marenda camí de la frontera francoespanyola per creuar la Península fins a Lisboa i salpar amb un vaixell als Estats Units d'Amèrica on trobar la llibertat. L'acompanyaven la fotògrafa alemanya Henny Gurland, el seu fill Joseph, i l'hongaresa Lisa Fitkko, convertida en passant d'exiliats que fugien de les urpes dels nazis alemanys per trobar la llibertat al continent americà durant la segona Guerra Mundial.

En plena ascensió, Walter Benjamin arrossega una maleta negra, s'atura cada deu minuts, sense dir res, i canvia constantment de mà la feixuga càrrega, el seu tresor.

-Perquè porta una maleta tan pesant per a un camí tan llarg? -li etziba la Lisa.

-Miri, aquesta maleta és el meu bé més preuat; no és qüestió de perdre-la. Aquest manuscrit s'ha de salvar. És més important que la meva mateixa persona. Perquè no importa el que a mi em passi... El més important de tot és que arribin sans i estalvis els documents que porto a sobre, -li contesta a la Lisa mentre tus repetidament i s'eixuga la suor amb el mocador rebregat.

L'objectiu de Benjamin era passar la frontera per no caure, ell i el seu manuscrit, en mans de la Gestapo. I tots quatre reprenen la marxa muntanya amunt i aviat albiren les ruïnes del castell de Querroig, just a la frontera, on s'acomiaden de la Lisa. Un fort vent de tramuntana els embolcalla i remou violentament la munió de pins ajaguts. A baix, la mar brava i revoltada. Coronat el coll de Rumpissó, el camí fa baixada. De sobte, entre els matolls i al fons de la vall, entreveuen una enorme marquesina metàl·lica, la coberta de l'estació de Portbou, i més enllà travessen una riera que els acosta a l'andana. El viatge s'ha allargat set, vuit o nou hores interminables. Són les quatre de la tarda. Només trepitjar-la, es dirigeixen al fons, a la duana, i demanen pel caporal.

Un guàrdia civil els assenyala amb aire desafiant:

-Ah, así que ustedes son unos refugiados, unos exiliados, por decirlo mejor. ¿Quizá apátridas? ¿De dónde vienen?

-Venimos de cruzar la frontera...però tenemos los papeles en regla -insisteix en Benjamin.

Un cop a l'interior, el sergent diu:

-Muy bien, señores, pongan sobre la mesa los pasaportes y sus pertenencias -i comença a dictar el contingut del material al caporal:

-Cabo, escriba: el caballero Walter Benjamin lleva una cartera, tipo maletín, muy sucia y algo resquebrajada, de piel como las que emplean los médicos, un cuadernillo con tapa de piel muy gastada, un reloj de caballero, una pipa, seis fotografías tipo carnet, una

radiografia, unos anteojos de pinzas, varias cartas, unas postales, una figurita pequeña y redondeada de madera pintada, una lámina con un dibujo muy infantil..., muy extraño, una revista y... muchos, muchos papeles escritos a mano, un frasco con cápsulas de boticario, algo de dinero. Nada más... No está nada mal para ir de viaje por medio de la montaña, ¿no?

Un cop revisats els documents de tots tres, el sergent afegeix:

-Siento decirles que ustedes no son admitidos en la España del Generalísimo. No se admiten pasaportes de nacionalidad indeterminada o sin visado de las autoridades francesas. Por lo que deberán volver al país de donde provienen, a Francia. Pero para que vean la generosidad de esta patria y visto lo cansados que parecen estar, les dejaremos pasar la noche en este pueblo de frontera, en Portbou, hasta mañana por la mañana. Cuando salga el sol, deberán iniciar el camino de vuelta.

I afegeix:

-Ahora les acompañarán al hostel del pueblo, a la Fonda Francia, donde podrán descansar y dormir hasta mañana -i amb el braç dret enlairat crida:

-Viva Franco! Viva España!

Custodiats per dos guàrdies civils els tres fugitius baixen les escales que enllacen l'estació amb els carrers del poble per una avinguda llarguíssima (imatge de portada), camí de la Fonda França, amb el maletí a la mà d'en Benjamin. Un cop a l'habitació es desploma al llit, amb un fort dolor d'estómac, quan gairebé són les sis de la tarda.

És llavors quan obre la feixuga maleta i treu tot el que hi ha dins per posar-hi ordre i verificar que no hi falta res. Va traient diversos fulls, un per un, escrits a mà i amb lletra molt menuda. Se'ls passa entre les mans, l'un darrere l'altre. Recull finalment tots els fulls. Tot seguit entra la senyora Gurland a l'habitació i li diu:

-Tant sí com no, voldria que fes desaparèixer tots aquests documents que tinc aquí i els altres que hi ha dins la meva maleta.

Lavors ella observa sobre el llit una petita làmina amb un gravat.

-Aquest gravat s'anomena *Angelus Novus*. Representa un àngel que sembla desitjar allunyar-se d'alguna cosa que mira fixament. Té els ulls desorbitats, la boca oberta, les ales desplegades. Aquest és l'aspecte que deu tenir l'àngel de la història, perquè gira el rostre cap al passat. No pot tancar les seves ales perquè hi ha un huracà que empeny cap al futur, allò que anomenem progrés.

-Intenti dormir una mica abans no arribi el metge -diu ella amb veu baixa.

Un cop sol, en Benjamin cerca la capseta de les píndoles i n'agafa dues; després en pren una altra, la que voldria que fos la darrera. Ho havia previst tot, inclosa una dosi de morfina suficient per posar fi a la seva vida. Finalment queda mig endormiscat. Negra nit...

Quan ja clarejava un nou dia, va entrar la senyora Gurland a l'habitació i el trobà amb els ulls mig oberts, amb la mirada perduda i el cos inert. Horroritzada reprimí un crit espantós i sortí a corre-cuita de la cambra. Tan sols una nota de comiat, escrita avui dia al cementiri de Portbou en quatre idiomes, deia el següent:

“En una situació sense sortida, no tinc altra elecció que posar-hi terme. La meva vida s'acabarà en un petit poble dels Pirineus, on no em coneix ningú. Us prego que doneu records al meu amic Adorno i li expliqueu la situació a la qual m'he vist abocat. No tinc temps per escriure totes les cartes que hauria volgut. Portbou, 25 de setembre de 1940”

Qui era l'home que duia una cartera negra en la travessa dels Pirineus a peu?

Nascut el 1892 a Berlín, en el si d'una família jueva, WALTER BENJAMIN va ser un filòsof, crític literari, traductor i assagista alemany que cursà estudis de filosofia, literatura alemanya i història de l'art a les universitats de Berlín, Friburg i Múnic, on participà en moviments d'estudiants antibel·licistes. L'any 1917 es casà amb Dora Sophie Pollack. Acabada la guerra escrigué "*Crítica de la violència*" i "*La tasca del traductor*".

El 1923, a Frankfurt, fa amistat amb Theodor W. Adorno i Bertolt Brecht. Escrigué articles, assajos i textos crítics sobre Kraus, Kafka, Goethe, Proust, Gide i Keller, entre altres, pel que se l'associa amb l'Escola de Frankfurt de la teoria crítica enfront de la teoria tradicional, que beu del pensament marxista, el misticisme jueu i el romanticisme. És el pensador de les ruïnes, dels fragments i de la memòria d'una Europa que s'enfonsava.

Més tard, comença a escriure "*El llibre dels passatges*", emmarcada dins del moviment surrealista dels anys 1927-30, que repregué el 1934, i fins la seva mort. Es va publicar de manera pòstuma el 1982. Es tracta d'una barreja d'investigació històrica, anàlisi cultural i reflexió filosòfica que explora el paisatge urbà, la cultura del consum i la modernitat que encarnava llavors la ciutat de París, pròpia d'un veritable *flâneur*.

Com a jueu i intel·lectual crític va ser objectiu del règim nazi, pel que va fugir d'Alemanya el 1933 i va viure exiliat a Eivissa, París, Dinamarca i a Marsella. El 1936 publicà "*L'obra d'art a l'època de la seva reproductibilitat tècnica*" i el 1939 l'assaig sobre Baudelaire. L'any 1940, quan treballava en les "*Tesis sobre la filosofia de la història*", una crítica radical del progrés històric tradicional, fou desposseït de la ciutadania alemanya i sense el permís de sortida de França, en plena invasió nazi, pel que es va veure obligat a cercar la llibertat travessant els Pirineus a peu cap a Espanya, on va ser atrapat a la frontera, al poble de Portbou. Quan temia ser deportat a la Gestapo, de qui fugia, va traspasar el 26 de setembre del 1940, als 48 anys.

En Benjamin i Portbou són la cara oculta d'una veritat falsejada. Ell va morir al llit d'una sobredosi de morfina, completament sol. De tota manera, una fatiga extrema després del llarg viatge caminant, un clar abandonament i una mala praxi mèdica van minar la seva fràgil salut i la malaltia cardíaca que patia derivà en la mort de manera inexorable, després d'una llarga agonia. Finalment, va ser enterrat el 27 de setembre a un nínxol del cementiri de Portbou i, més tard, les seves restes serien dipositades a la fossa comuna. Una placa de marbre ret homenatge a la seva figura, amb l'epitafi:

“No hi ha cap document de cultura que no sigui també un document de barbàrie”.

Walter Benjamin va fer una crítica severa a la primera guerra mundial, on provocava la desaparició de la figura del narrador, com a guarda de la memòria i la justícia. Veia la història com una catàstrofe contínua, un munt de deixalles, on l'Àngel Nou o *“Angelus Novus”*, un dibuix del suís Paul Klee, suggereix l'arribada d'un nou ordre, una revolució. Fou un idealista sensible i lluitador en la recerca d'una Europa lliure, i alhora víctima d'un món que l'assetjava amb hostilitat. Es va refugiar en la paraula, com un exiliat caminant a la frontera, on es va aturar el seu cos, però no el seu pensament.

La cartera que en Benjamin duia a sobre és un objecte emblemàtic associat a la seva fugida de la França ocupada pels nazis l'any 1940. La portava damunt amb els seus escrits i documents importants a dins, incloses les seves famoses *“Tesis sobre la filosofia de la història”*. La cartera i el seu contingut mai s'han trobat, ni a Portbou, ni a Figueres, ni a Barcelona. Només anotaren al registre de defuncions que el difunt tenia una cartera de pell negra, que contenia uns papers de contingut desconegut, pel que s'ha generat un mite al voltant de la pèrdua dels seus escrits i ha esdevingut tema d'especulació al llarg

dels anys. De ben segur que en ella portava els seus escrits, les seves reflexions i els seus somnis. El que seria el seu llegat i el seu testament.

El cas de Walter Benjamin encarna el viacrucis dels perseguits durant el segle XX, fugint de l'amenaça nazi contra els intel·lectuals i jueus europeus. Ell, semita, marxista i lliurepensador, va acabar sense identitat i sense pàtria a Portbou, un llogaret petit i oblidat aleshores, on va ser abandonat com una rèmor de l'home i l'intel·lectual que va ser. També un riu ingent de republicans derrotats creuaren els Pirineus un any abans, en acabar la guerra civil espanyola, el 1939, en sentit contrari, pel que es coneix com la *ruta Lister*, la ruta F, i més tard la ***ruta Walter Benjamin***, en honor seu. Eren els vençuts de la guerra civil que emprenien el camí de l'exili cap a França. Homes, dones i nens, en acabar la guerra civil, van haver de patir el drama humà i social de l'exili forçós cap a altres països sota les bombes i les bales dels avions franquistes que atacaven les carreteres i els pobles del trajecte. En record seu trobem el Memorial de la Retirada i Exili dels republicans al Coll dels Belitres-Portbou des del 2009. Memòria històrica. Els vencedors, per contra, acabaren explicant la història a la seva mida i tingueren el poder de vestir-la i tergiversar-la a conveniència, emparats en la violència i opressió de la població.

Rutes terrestres, aèries i marítimes conformen nous exilis: Portbou, La Jonquera, Canfranc, Hendaia i molts altres passos ferroviaris i terrestres, camins i corriols fronterers al llarg dels Pirineus són testimoni inesborrable del pas de persones, algunes conegudes i moltes anònimes que, fugint de la repressió a una banda i a l'altra de la frontera francoespanyola, van poder escapar d'una persecució i mort segures, camí de l'exili, amb l'ajut inestimable de persones com la Lisa Fittko i moltes altres anònimes -herois i heroïnes- que arriscaren la seva vida per salvaguardar la d'altres.

Ara, ja en ple segle XXI, una multitud de persones: homes, dones i nens arriben a l'Europa dels perseguits i refugiats fugint de la barbàrie totalitària i insolidària que vivim arreu del planeta, per terra, mar i aire, on a alguns fins i tot el trajecte els hi costa la vida, són deportats o veuen arrabassats els seus drets sense contemplacions ni humanitat.

Finalment, a tocar del cementiri de Portbou, trobem el Memorial de Walter Benjamin, anomenat *Passatges*, erigit per l'escultor israelià Dani Karavan l'any 1994, en clara referència a la seva obra inacabada: *"El llibre dels passatges"*. En accedir-hi, unes escales van a donar al mar i esdevé un espai per honorar la memòria de les persones refugiades, les oprimides i les oblidades per la història. En el vidre que marca el final de les escales hi podem trobar una cita seva que ens recorda el trànsit de tanta gent anònima i oblidada:

"És una tasca més àrdua honorar la memòria dels éssers estimats que no la de les persones cèlebres. La construcció històrica es consagra a la memòria dels qui no tenen nom".

(Walter Benjamin)

